

جمهوری اسلامی ایران

مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه

مدیریت حوزه‌ی علمیه‌ی استان قم

رساله‌ی علمی سطح ۴

انواع سیاق و حدود محبت آن

استاد راهنما: حجة الاسلام و المسلمین مسیح بروجردی

استاد مشاور: حجة الاسلام و المسلمین حسین شایعی

محقق: حسن رضایی صرمی

زمستان ۱۳۹۹

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ
وَعَلَى أَهْلِ بَيْتِهِ الطَّيِّبِينَ الطَّاهِرِينَ

تقدیم...

این اثر ناچیز را تقدیم می‌کنم:

به روح پر فتوح حضرت امام خمینی (ره)، که ما را در مسیر اسلام ناب محمدی (ص) رهنمون ساختند؛

به محضر اساتید معظّم، که اندک اندوخته‌ی علمی خود را مدیون تلاش و زحمات آنانم؛

به والدین بزرگوارم، که هدایتگر و مشوّق من در راه کسب علم دین بودند؛

به همسر و فرزندان مهربانم؛ که با همدلی و همراهی خود مرا یاری دادند.

تقدیر و تشکر

به مصداق «مَنْ لَمْ يَشْكُرِ الْمَخْلُوقَ، لَمْ يَشْكُرِ الْخَالِقَ»، بر خود لازم می‌دانم مراتب تقدیر و تشکر خود را از استاد معظّم، جناب حجة الاسلام و المسلمین مسیح بروجردی و همچنین استاد معظّم، جناب حجة الاسلام و المسلمین حسین شایعی اعلام دارم چراکه در نتیجه‌ی هدایت، ارشاد و راهنمایی‌های بی‌دریغ و سازنده‌ی ایشان، این رساله به سرانجام رسید. خدا به ایشان طول عمر با عزّت و توفیق روز افزون عنایت فرماید.

چکیده

سیاق به عنوان یکی از ابزار مهم فهم کلام متکلم می باشد؛ سه تعریف از کلمات بزرگان معاصر در رابطه با سیاق بررسی شده است؛ بر اساس استعمالات سیاق و نیز بر اساس ملاک واحد داشتن برای بحث می توان این تعریف را برای سیاق ارائه نمود: «سیاق خصوصیتی غیر لفظی، ولی مرتبط با کلام است که به شکل و ساختار واحدی شایع نبوده - و به همین جهت ضابطه مند هم نشده است - و با مناسبات مقام، حال متکلم، حالت الفاظ، جملات و أمثال آن محقق می شود.» برای سیاق بر اساس تمام تعاریف می توان انواع مختلفی از جمله «وحدت سیاق، سیاق مقابله، سیاق امتنان، سیاق حصر و سیاق تحدید» بیان نمود. در بخش کلیات برای آشنایی بیشتر با سیاق و اشکال و انواع آن و تأثیرات آن در کلام مباحثی مطرح شده است که این بخش به جهت ذهیت سازی راجع به مفهوم شناسی سیاق، از اهمیت فراوان برخوردار است و به همین جهت بخشی راجع به نسبت شناسی سیاق با مفاهیم دیگر منعقد شده است.

حجّیت وحدت سیاق نسبت به بقیه انواع سیاق، با چالش بیشتری مواجه شده است و لذا به صورت مفصل تر مورد بررسی قرار گرفته است. با بررسی موارد سیاق مقابله مشخص می شود که تأثیر شگرفی در فهم متون دارد و از این جهت مفاد و آثار آن و راه های شناخت آن بسیار مهم می نماید.

سیاق امتنان به جهت ابهام در مفهوم، مورد بررسی قرار گرفته است و بعد از بررسی به امتنان اظهاری، غرض امتنانی و علّت امتنانی معنا شده است و همین معنا در اثبات آثار مورد توجّه ویژه قرار گرفته است. این بخش به جهت سابقه محتوایی در کلمات پراکنده علما، نسبت به سائر فصول، مباحث بیشتری را به خود اختصاص داده است.

سیاق حصر و سیاق تحدید دو مفهوم نزدیک به هم بوده که در کلمات گاهی به جای هم استعمال شده اند که با مفهوم شناسی دقیق، این دو از هم تفکیک داده شده است. سیاق تحدید به مراتب کاربرد بیشتری نسبت به سیاق حصر داشته و بدین جهت مباحث مهمی نیز پیرامون آن شکل گرفته است.

واژگان کلیدی: سیاق، وحدت، مقابله، امتنان، حصر، تحدید، ظهور.

فهرست مطالب

مقدمه	۱
بخش اول؛ مفاهیم و کلیات	۵
فصل اول: مفاهیم	۵
گفتار اول: سیاق	۵
مبحث اول: معنای لغوی	۵
مبحث دوم: معنای اصطلاحی	۵
تعریف اول (از محقق نائینی)	۶
تعریف دوم (از محقق مظفر)	۶
بررسی تفاوت تعریف اول و دوم	۶
تعریف سوم (از محقق صدر)	۸
نسبت سنجی سیاق با مفاهیم دیگر بر اساس تعریف سوم	۱۱
تعریف چهارم (تعریف مختار)	۱۲
گفتار دوم: وحدت	۱۶
مبحث اول: معنای لغوی	۱۶
مبحث دوم: معنای اصطلاحی	۱۶
گفتار سوم: مقابله	۱۷
مبحث اول: معنای لغوی	۱۷
مبحث دوم: معنای اصطلاحی	۱۷
گفتار چهارم: امتنان	۱۹
مبحث اول: معنای لغوی	۱۹
مبحث دوم: معنای اصطلاحی	۱۹
تعریف اول	۲۰
مناقشه در تعریف اول	۲۱
تعریف دوم	۲۴
مناقشه در تعریف دوم	۲۴
تعریف سوم	۲۵
گفتار پنجم: حصر	۲۸
مبحث اول: معنای لغوی	۲۸
مبحث دوم: معنای اصطلاحی	۲۹
گفتار ششم: تحدید	۳۰
مبحث اول: معنای لغوی	۳۰
مبحث دوم: معنای اصطلاحی	۳۰
فصل دوم: کلیات	۳۱
گفتار اول: اشکال سیاق	۳۱

۳۲	گفتار دوم: انواع سیاق
۳۳	گفتار سوم: بررسی قوت دلالت سیاقی
۳۴	گفتار چهارم: تأثیرات سیاق در کلام
۳۸	گفتار پنجم: بررسی حدود حجیت سیاق
۳۹	گفتار ششم: حدود کلی حجیت سیاق
۴۴	گفتار هفتم: بررسی حجیت سیاق‌های کنونی
۴۵	بخش دوم؛ انواع سیاق و حدود حجیت آن
۴۵	فصل اول: وحدت سیاق
۴۶	گفتار اول: مصادیق وحدت سیاق در کلام علما
۴۸	گفتار دوم: آثار وحدت سیاق
۵۰	گفتار سوم: حجیت وحدت سیاق و حدود آن
۵۰	مبحث اول؛ حجیت وحدت سیاق
۵۰	قول اول: عدم حجیت وحدت سیاق
۵۱	دلیل اول بر عدم حجیت (عدم تحقق ظن به خلاف با وحدت سیاق)
۵۲	مناقشه در دلیل اول
۵۲	بررسی دلیل اول بر عدم حجیت و بررسی مناقشه آن
۵۴	دلیل دوم بر عدم حجیت وحدت سیاق (مستند نبودن به لفظ)
۵۴	مناقشه در دلیل دوم
۵۵	قول دوم: عدم حجیت در موارد ظهور وضعی
۵۵	دلیل قول دوم (تأخرتشکیل ظهور وحدت سیاق از ظهور وضعی)
۵۵	مناقشه در دلیل قول دوم
۵۷	مبحث دوم؛ حدود حجیت وحدت سیاق
۵۷	مطلب اول: نکات مقدماتی
۵۷	۱- چگونگی تأثیر وحدت سیاق در مفاد کلام
۵۷	۲- گستره تأثیر وحدت سیاق
۵۹	مطلب دوم: اقوال در مسأله
۶۰	قول اول: اثبات اتحاد در مراد استعمالی
۶۰	قول دوم: اثبات اتحاد در مراد جدی
۶۱	قول سوم: توقف در اثبات اتحاد در مراد جدی
۶۲	مطلب سوم: بررسی اقوال
۶۸	فصل دوم: سیاق مقابله
۶۸	گفتار اول: مصادیق مقابله در کلمات علما
۷۳	گفتار دوم: آثار سیاق مقابله
۷۳	۱- نفی قیود محتمل
۷۳	۲- تقیید مطلق
۷۴	۳- فهم خصوصیات معنا

- ۴- تعیین معنای لفظ مشترک ۷۶
- ۵- انتخاب معنای لغوی صحیح ۷۷
- ۶- شناخت نسخه صحیح ۷۷
- ۷- دلالت مقابله بر اتحاد در سنخ معنا ۷۷
- بررسی اثر هفتم ۷۹
- گفتار سوم: وجه حجیت سیاق مقابله ۸۰
- گفتار چهارم: راه‌های شناخت سیاق مقابله ۸۱
- ۱- عطف ۸۱
- ۲- توصیف به «غیر» ۸۲
- ۳- ذکر غایت ۸۲
- ۴- تقسیم بندی ۸۲
- ۵- بدل و مبدل ۸۴
- گفتار پنجم: خصوصیات مقابله با واو ۸۵
- گفتار ششم: سختی فهم سیاق مقابله در برخی موارد ۹۰
- گفتار هفتم: تأثیر مقام بیان بر دلالت سیاق مقابله ۹۲
- گفتار هشتم: ارتباط سنجی سیاق مقابله با وضع و وحدت سیاق ۹۳
- فصل سوم: سیاق امتنان ۹۵**
- گفتار اول: مصادیق امتنان در کلام علما ۹۵
- گفتار دوم: آثار سیاق امتنان ۹۷
- ۱- اثبات وجود مقتضی ۹۷
- مبحث اول: دلیل بر اثبات وجود مقتضی با سیاق امتنان ۹۸
- مبحث دوم: أدله عدم اثبات وجود مقتضی با سیاق امتنان ۱۰۰
- دلیل اول (تخصیص خطاب با دلیل امتنانی) ۱۰۰
- جواب از دلیل اول ۱۰۰
- دلیل دوم (کفایت وجود مقتضی فی الجملة در خطاب قانونی یا حقیقی) ۱۰۱
- جواب از دلیل دوم ۱۰۲
- دلیل سوم (نقصان مقتضی با نفس دلیل امتنانی) ۱۰۲
- جواب از دلیل سوم ۱۰۳
- دلیل چهارم (قوام تمامیت ملاک به وجود مقتضی و وجود امر) ۱۰۳
- جواب از دلیل چهارم (ظهور دلیل امتنانی در عدم دخالت امر در ملاک) ۱۰۳
- مبحث سوم: ثمره بحث از «اثبات وجود مقتضی» ۱۰۴
- ۲- ابای از تخصیص ۱۰۴
- ۳- افاده عموم برای نکره در سیاق اثبات ۱۰۶
- دلیل افاده عموم ۱۰۷
- مناقشه در دلیل افاده عموم ۱۰۸
- ۴- توسعه و تضییق حکم ۱۰۹
- ۵- تبیین شخصی و نوعی بودن حکم ۱۱۱

۱۱۱	۶-عدم لزوم اعاده یا قضا
۱۱۱	مناقشه در اثبات عدم لزوم اعاده یا قضا با دلیل امتنانی
۱۱۲	۷-اصاله الخصوص در موارد امتنان
۱۱۳	۸-قابلیت نداشتن برای نسخ
۱۱۴	۹-آثار خاصه
۱۱۵	گفتار سوم: وجه حجّیت
۱۱۵	گفتار چهارم: حدود سیاق امتنان
۱۱۵	۱-رخصت یا عزیمت بودن أدله امتنانی
۱۱۶	مبحث اول: وجه رخصت بودن
۱۱۶	مبحث دوم: وجوه عزیمت بودن
۱۱۶	وجه اول (تخصیص حکم به غیر مورد امتنان)
۱۱۶	وجه دوم (مستفاد از آیه یرید بکم العسر)
۱۱۷	وجه سوم (مستفاد از روایت یحیی بن اَبی العلاء)
۱۱۸	وجه چهارم (عدم انحصار ملاک در امتنان)
۱۱۹	وجه پنجم (عدم صحت رخصت در رفع جزئیت یا شرطیت)
۱۲۰	۲-امتنان فردی، نوعی و قانونی
۱۲۲	مبحث: امتنان شخصی و اَمّتی
۱۲۳	۳-علّت یا حکمت بودن امتنان
۱۲۴	۴-امتنان در احکام وضعی
۱۲۴	۵-امتنان در حق عالم و مقدم
۱۲۵	۶-امتنان فعلی و شأنی
۱۲۸	۷-امتنان در مستحبات
۱۲۸	۸-امتنان در مراتب حکم
۱۲۹	۹-احکام امتنانی در موارد خلاف امتنان
۱۳۱	مبحث: خلاف امتنان در احکام شرعی صرف
۱۳۱	۱۰-امتنان در مرفوع به حکم عقل
۱۳۲	۱۱-امتنان بر اساس مفاد دلیل

۱۳۴	فصل چهارم: سیاق حصر
۱۳۴	گفتار اول: انواع حصر (حقیقی و اضافی)
۱۳۴	گفتار دوم: ادوات حصر
۱۳۶	گفتار سوم: مصادیق سیاق حصر در کلام علما
۱۴۰	گفتار چهارم: آثار سیاق حصر
۱۴۰	۱-دلالت بر حصر
۱۴۰	۲-دلالت بر حقیقی یا اضافی بودن حصر
۱۴۰	۳-ابای از تخصیص
۱۴۳	گفتار پنجم: ارتباط سیاق حصر و مقام تحدید
۱۴۵	گفتار ششم: تفاوت سیاق حصر با سیاق بیان مثال

۱۴۶	فصل پنجم: سیاق تحدید
۱۴۶	گفتار اول: سیاق تحدید در بیان عدد
۱۴۶	مبحث اول: تحدید تحقیقی و تقریبی
۱۴۷	مبحث دوم: تحدید در مقام ارائه مقیاس
۱۴۸	گفتار دوم: سیاق تحدید در بیان احکام
۱۴۸	گفتار سوم: انواع تحدید
۱۵۲	گفتار چهارم: آثار سیاق تحدید
۱۵۲	۱- جامعیت و مانعیت
۱۵۳	۲- دلالت بر مفهوم
۱۵۵	مبحث اول: بررسی مفهوم قید غالبی در مقام تحدید
۱۵۷	مبحث دوم: بررسی عمومیت و اطلاق مفهوم در مقام تحدید
۱۵۸	مبحث سوم: حمل مطلق مثبت بر مقید مثبت در مقام تحدید
۱۵۸	مبحث چهارم: مفهوم نداشتن مقیاس در مقام تحدید
۱۵۹	۳- دلالت بر حصر
۱۶۱	۴- ابای از تخصیص
۱۶۴	گفتار پنجم: وجه حجیت
۱۶۵	گفتار ششم: راه شناخت سیاق تحدید یا نوع آن
۱۶۹	نتیجه
۱۷۳	فهرست منابع

مقدمه

علم فقه، علمی وابسته به آیات و روایات است و به خاطر این وابستگی به ادله لفظی، دانشی مبتنی بر متن محسوب می‌شود. دانش‌های متن محور، رسیدن به مقصود گوینده لفظ و نویسنده متن را هدف قرار می‌دهند. از این رو هدف عمده مباحث و مسائل فقهی رسیدن به مراد شارع است و به تبع آن، یکی از انتظارات اساسی نسبت به علم اصول، به عنوان منطق فقه، بیان قواعدی برای دستیابی به مراد و مقصود شارع است و فلسفه پیدایش مباحث الفاظ در علم اصول همین نکته است. توجه به قرائن کلامی و به‌ویژه سیاق می‌تواند نقش مهمی برای دستیابی به این هدف را ایفاء کند. بسیاری از چالش‌های فهم متون توسط سیاق برطرف می‌شود و از این جهت، به کارگیری آن برای رسیدن به مراد متکلم، ضروری می‌نماید.

مفهوم «سیاق» همچون الفاظی مثل آب، جسم و غیره به صورت فی الجمله واضح می‌باشد و به عنوان دلالتی در مقابل دلالت وضعی قرار داده می‌شود، و به خاطر همین وضوح، نسبت به حدّ و حدود و ماهیت شناسی دقیق آن چندان سخنی به میان نیامده است. در این رساله سعی بر تجمیع تعاریف شده و به ماهیت شناسی سیاق پرداخته شده است و به جهت اهمیت بحث مفهوم شناسی، بخش مفاهیم به صورت مفصّل بیان شده است که این امر به خاطر اقتضای مفاهیم زیاد و عدم وضوح کامل آن بوده است. می‌توان بر اساس تعاریف مباحث مختلفی را تحت عنوان «سیاق» تشکیل داد که در این مقاله به پنج فصل از این مباحث پرداخته شده است.

سیاق از دیرباز مورد توجه اندیشمندان حوزه‌ی تفسیر و فقهات اسلامی است؛ فقهای شیعه از شیخ صدوق تا قرن هشتم برای «سیاق» معنایی فراتر از «سیاق هدی» و معنای لغوی آن نمی‌شناختند، ولی در قرون بعدی بعضی از فقها، سیاق را به عنوان ابزار مهم عقلانی در فرآیند اجتهاد به کار گرفتند و به‌ویژه در دوره‌ی معاصر «وحدت سیاق» به عنوان یکی از

انواع سیاق مورد توجه فقیهان قرار گرفت. فقهای شیعه با این که سیاق را در فقه بر اساس ارتکازی که از معنای سیاق داشته‌اند به کار گرفته‌اند، ولی آن را تعریف ننموده‌اند؛ لذا بررسی عملکرد فقها به منظور فهم معنا و مقصود از موارد کاربرد سیاق اهمیت فراوان دارد.

بر اساس تعاریفی که برای سیاق ارائه می‌شود مشخص می‌شود که دامنه‌ی بحث سیاق مختص به وحدت سیاق نبوده و شامل انواع مختلفی از جمله «سیاق مقابله، مقام امتنان، سیاق حصر، سیاق تحدید» نیز می‌شود و لذا ضروری می‌نماید که این موارد به عنوان انواع سیاق مورد بررسی قرار بگیرد. در کتب و مقالات و مطالبی که مطرح شده است راجع به برخی از این عناوین مثل «حصر، تحدید» تعبیر سیاق نیز به کار رفته است ولی همچون «وحدت سیاق» به عنوان انواع سیاق مورد توجه قرار نگرفته است. و هر چند مباحثی در رابطه با برخی از این انواع مثل «مقام حصر، مقام امتنان» نه به عنوان سیاق، بلکه به عنوان «مقام» مورد بحث قرار گرفته است ولی برخی از این انواع اصلاً مورد بحث قرار نگرفته است و تنها در لابلای کلمات می‌توان به شواهدی از آن دست یافت؛ مثلاً سیاق یا مقام تحدید استعمال فراوانی دارد ولی مورد بحث به صورت مجزا و منسجم واقع نشده است.

در رابطه با سیاق و کارکردها آن در قرآن، تفسیر و حدیث کتب و مقالاتی شکل گرفته است و نیز راجع به مباحثی چون مقام امتنان، حصر، مقابله مقالاتی ارائه شده است ولی معمولاً نظر فقهی اصولی در بین نبوده است و مواردی نیز که نظر فقهی اصولی داشته‌اند چندان به واکاوی افکار و ارتکازات علمای فقه و اصول نپرداخته‌اند. این رساله با تکیه بر کلمات بزرگان فقه و اصول (و در موارد اندک علمای تفسیر و حدیث) و جمع‌آوری موارد استعمال سیاق و انواع سیاق، به بحث پرداخته است و تمام داشته‌ها، ضوابط، آثار و حدود و ثغور حجیت و سایر مطالب بر پایه همین کلمات شکل گرفته است و در ادامه به گستردگی بحث افزوده شده و در قالبی منسجم ارائه شده است. به همین جهت یکی از عناوین «مصادیق در کلمات علما» قرار گرفته است تا هم در ذهنیت سازی مخاطب نسبت به مفهوم سیاق و انواع آن کار ساز باشد و هم این که پایه بحث برای محققین بعدی مورد استفاده قرار بگیرد؛ البته از برخی مصادیق ذکر شده در عناوین دیگر بحث استفاده شده است.

در سال‌های اخیر مقالات و پایان‌نامه‌هایی به موضوع سیاق در فقه و اصول پرداخته‌اند: مقاله سیاق و سیر تحول کاربرد آن در فقه شیعه از سید حسین کنعانی، مقاله استناد امامان معصوم (ع) به قرینه سیاق در آیات الأحکام از محمد صادق علمی، مقاله کاربرد سیاق در فقه القرآن از مجتبی صبوری، مقاله نقش سیاق در نظریه اصولی شیخ انصاری از علی راد و کتاب نقش سیاق در تفسیر قرآن و فقه از عباس کوثری؛ این رساله علاوه بر بررسی عناوین ابداعی، در بررسی عناوینی که

در تألیفات گذشته نیز مورد توجه بوده اند دلایل و تبیین متفاوتی ارائه نموده که در مقالات و کتبی که اشاره شد مطرح نگردیده است.

در انتها لازم است این نکته توجه شود که این رساله حالت مقدمه برای مباحث سیاقی دارد؛ هم از جهت خود بحث سیاق هنوز جای کار بسیار و توسعه بحث وجود دارد و هم از جهت انواعی که ذکر شده است مباحثی قابل طرح است و هم این که انواع دیگری از سیاق یافت می شود که اصلاً در این رساله به آن پرداخته نشده است (مانند سیاق افتاء، سیاق بیان سؤال، سیاق تناسب حکم و موضوع، سیاق الغای خصوصیت، سیاق بیان مثال و ...) و این رساله ظرفیت این حجم مطالب را نداشته است؛ لذا هر چند هدف رساله سطح چهار، پژوهش و ارائه نظر توسط نگارنده می باشد ولی نفس رساله، با اعمال رأی و نظر محقق شده است که می تواند زمینه مباحث تکمیلی در آینده شود؛ همچون سایر مباحث اصولی که ابتدا به عنوان یک بخش مورد بحث مجزاً قرار گرفته است و در ادامه علمای دیگر به توسعه و تفصیل آن بخش پرداخته اند.